

ANDRZEJ ZBIERSKI

BADANIA TERENOWE STACJI ARCHEOLOGICZNEJ IHKM PAN W GDAŃSKU W LATACH 1960—1961

Badania terenowe koncentrowały się na dwóch zasadniczych problemach: 1) kształtowania się osadnictwa miejskiego i rozwoju kultury miejskiej w Gdańsku od X do początków XIV w.; 2) położenia gdańskiego portu i jego urządzeń technicznych od X do początków XIV w.

Prace terenowe przebiegały na planowo założonych wykopach archeologicznych i pogłębionych sondażami wykopach budowlanych. Prowadzono również obserwacje na licznych budowach miejskich i wierceniach geologicznych.

Założenia badawcze. Zadaniem systematycznie prowadzonych prac wykopaliskowych w latach 1960—1961 było kontynuowanie badań z 1959 roku celem: a) dokładnego zbadania północnych umocnień obronnych najstarszej, grodowej partii wczesnośredniowiecznego Gdańska oraz osadnictwa podwałowego; b) ustalenia południowej granicy terytorium miasta i lokacji oraz jego metryki historycznej¹.

Wykorzystując dotychczasowe wyniki badań archeologicznych, a zwłaszcza kompletnie zebrane w archiwum Stacji fotokopie najstarszych planów Gdańska z XVI—XIX w., materiały ikonograficzne i źródła pisane, założono szereg niedużych wykopów archeologicznych dla pogłębienia bądź rozwiązania postawionych zadań badawczych. Planowane prace na nowych wykopach miały przynieść następujące odkrycia i ustalenia: 1. Przebieg zachodniej granicy grodu z X—XIII wieku i odkrycie spodziewanych wałów obronnych. 2. Zasięg najstarszej, grodowej partii akwatorium portowego przez odsłonięcie dalszych odcinków nabrzeży. 3. Zdobywanie nowych materiałów dla poznania siedziby feudała gdańskiego od drugiej połowy X wieku do początków XIV wieku. 4. Położenie wyspy u wejścia do głównego akwatorium portu wczesnośredniowiecznego i czasu jej zasiedlenia.

Poza ustalonym planem przewidziano w porozumieniu z Miejskim Konserwatorium Zabytków zakończenie prac wykopaliskowych w kościele Św. Mikołaja, w związku z rozpoczętymi w tej świątyni robotami budowlanymi. Wykonano również badania na pogłębionym wykopie budowlanym przy ul. Podwałe Staromiejskie nr 93 (ryc. 2). Dokonano obserwacji i wykonano dokumentację wiertniczych otworów geologiczno-budowlanych, usytuowanych na starym korycie Wisły, pomiędzy kanałem rzeki Raduni, rzeką Motławą i ul. Wałową.

Ogółem powierzchnia wszystkich wykopów archeologicznych w latach 1960—1961 wynosiła 179 m², a kubatura przebadanych systematycznie warstw kulturowych z X—XIII wieku ok. 350 m³.

¹ J. Kamińska, A. Zbierski, *Sprawozdanie z działalności badawczej Stacji Archeologicznej w Gdańsku za 1959 rok*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 13: 1961, s. 109—115.

Realizację planu badań terenowych przy szczupłym personelu naukowym i naukowo-technicznym oraz stosunkowo skromnym budżecie ułatwiło zastosowanie 14-tonowych spychaczy typu K.D.M. gdańskich przedsiębiorstw budowlanych.

A — BADANIA NA TERENIE GRODU — „CASTRUM” Z X—XIII WIEKU (ryc. 2)

I. Granica północna grodu

1. Stanowisko 1, wykop XVIII, ul. Na Dylach, pow. wykopu 73 m kw.²

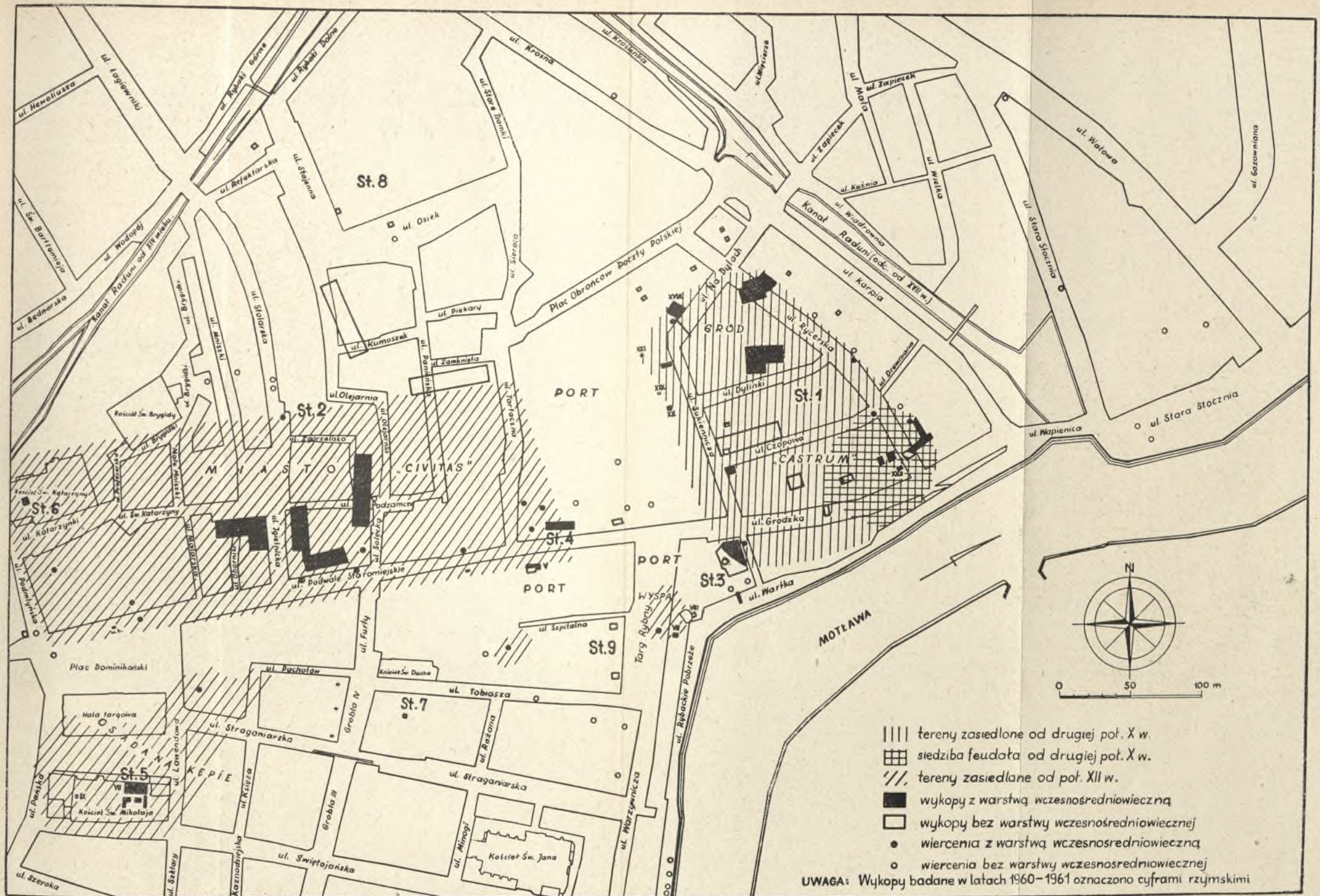
U zbiegu ulic Na Dylach i ul. Sukienniczej kontynuowano prace zapoczątkowane w 1959 roku przy dalszym odsłanianiu fortyfikacji obronnych, biegnących na północnej granicy najstarszej, grodowej partii miasta z X—XIII w., oraz osadnictwa podwałowego (ryc. 1). W 1960 roku można było bez trudu wydzielić elementy konstrukcyjne dwóch różnych czasowo wałów obronnych.

Ryc. 1. Gdańsk, stan. 1, wykop XVIII — „castrum”. Widok na wykop od strony północnej. Na pierwszym planie konstrukcja przekładkowa wału starszego z XII wieku, za nim izbice i niżej narożnik domu z 5 poz. os. Na wale starszym potężne izbice wału młodszego z XIII wieku i fragment domu bednarza z 4 poz. os. U dołu linia fosi aktualna jeszcze w XIV i XV wieku

Fot. A. Zbierski

² Badania prowadził mgr A. Zbierski, uczestniczyli studenci archeologii: J. Kopnopski z Uniwersytetu Łódzkiego (w 1960 r.), J. Hermanówna z Uniwersytetu Warszawskiego (w 1961 r.), i historii: K. Brzeska z Uniwersytetu Poznańskiego (w 1961 roku). Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński.

Ryc. 2. Plan sytuacyjny stanowisk i otworów wiertniczych na Starym Miście w Gdańsku badanych w latach 1948–1961

Wał młodszy i osadnictwo podwałowe z XIII wieku. Był on zbudowany wyłącznie z potężnych izbic wypełnionych w dolnej partii gliną i żwirem, o wymiarach 4,70 m × 3,40 m. Konstrukcję stanowiły skrzynie z bali dębowych o średnicach od 18—23 cm (ryc. 3). Od strony wewnętrznej przy jednej z izbic zachowały się dolne fragmenty słupów dębowych. Sądzę, że są to pozostałości po dawnym chodniku, który biegł wraz z uliczką dookoła od strony wewnętrznej wału. U podnóża wału młodszego od strony wewnętrznej zbadano 4-ty i ostatni poziom osadniczy uliczki podwałowej oraz fragmenty dwóch budynków zrębowych. Obok fragmentów domów mieszkalnych, w tym prawdopodobnie jednej pracowni bednarskiej, odkryto stajnię. Sądząc z wymiarów było to pomieszczenie zapewne dla jednego konia. Wnętrze było wypełnione 20 cm grubości warstwą nawozu końskiego z fragmentami uprzęży i czaszką konia. Budynki mieszkalne posiadały podłogi drewniane z dranic. Zarówno w domach, jak i na uliczce oraz w zaułku pomiędzy domami występowała warstwa kulturowa. Składała się ona z nawozu i wiórów z uławkami silnie obtaczanych naczyń glinianych, przedmiotami drewnianymi, dużymi kabłączkami z brązu, fragmentami tkanin wełnianych, szczątkami ryb, kośćmi zwierzęcymi, szczątkami roślin-

Ryc. 3. Gdańsk, stan. 1, wykop XVIII — „castrum”. Izbica wału młodszego z XIII wieku od strony grodu i fragment słupa po konstrukcji gankowej

Fot. A. Zbierski

nymi, surowcem bursztynowym. Wszystkie cztery poziomy zabudowy mieszkalnej wraz z uliczką i stajnią można na podstawie analizy stratygraficznej oraz analogii z pobliskiego wykopu głównego datować na okres ok. lat 1230—1308³. Zbadany w 1960 roku poziom czwarty na średniej głębokości 230 cm n.p.m. określam w przy-

³ K. Jażdżewski, *Gdańsk średniowieczny w świetle badań z lat 1953 i 1954*, „Spraw. Arch.”, t. 1: 1955, s. 143.

bliżeniu na lata od 1230—1255. Poziom ten datuje pośrednio czas budowy nowego wału izbicowego, który, moim zdaniem, został wzniesiony w okresie rządów księcia Pomorza Gdańskiego, Świętopełka II, panującego w latach 1220—1266.

Wał starszy i osadnictwo podwałowe z XII i początków XIII w. W 1961 roku odsłonięto konstrukcje wału starszego oraz zbadano pięć dalszych poziomów osadniczych z zabudową mieszkalną (od 5 do 9 poz. os.). Wał starszy wzniesiono m. in. w konstrukcji izbicowej i przekładki dwukierunkowej. Lico zewnętrzne wału zostało zniszczone w czasie poszerzania fosy. Wszystkie elementy konstrukcyjne zostały wykonane z bierwion dębowych. Przekładka dwukierunkowa tworzyła świetnie zachowane elementy wału. Wolne przestrzenie pomiędzy bierwionami wypełniono tłustą, szarą gliną. Dwie izbice posiadają formy prostych skrzyń, o wymiarach 1,50×1,40 m, wypełnionych ziemią torfiastą. Dalej zachowały się fragmenty izbic z poprzecznie ułożonymi bierwionami, ich dalsze partie znikają w narożnikach wykopu (ryc. 2). Wał starszy nosi na sobie ślady pożaru. Zabudowa mieszkalna, reprezentowana w pięciu poziomach osadniczych, wciniała się od strony wewnętrznej w wał starszy. W utworzoną wnękę wchodziły fragmenty domów mieszkalnych z drewnianymi podłogami. Współwystępowanie czasowe pięciu poziomów osadniczych z wałem starszym pozwalają go datować w przybliżeniu na okres około lat 1115—1230. Jest zatem wysoce prawdopodobne, że starszy wał grodowy zbudowano w okresie panowania Bolesława Krzywoustego, a następnie został on spalony w okresie rządów księcia Pomorza Gdańskiego, Świętopełka II. Wał starszy zajmował znacznie większą przestrzeń niż wał młodszy z lat 1230—1308 (1340). Poza tym zakręcał on w tym miejscu zarówno w kierunku południowo-wschodnim, jak południowo-zachodnim. Natomiast wał młodszy, izbicowy, biegł na odkrytym odcinku prosto w kierunku zachodnim. Warto zwrócić uwagę, że w północnej partii wykopu odkryto fosę aktualną jeszcze w XIV—XV wieku. W 1962 roku badania na północnej granicy grodu powinny być zakończone. Nie jest wykluczone, że uda się odsłonić w niższych poziomach, których miąższość wynosi jeszcze około 1,40 m, trzeci wał najstarszy z X—XI wieku.

II. Granica zachodnia grodu⁴

1. Stanowisko 1, wykop XX, ul. Sukiennicza 8, pow. wykopu 9 m²

W wykopie uchwycono ufortyfikowaną, zachodnią granicę grodu oraz fragmenty nabrzeża portowego.

Wały obronne od X do początków XIV wieku. Odkryto i zbadano kolejno na sobie nawarstwione fragmenty trzech wałów obronnych. Wał najmłodszy zachował się w formie silnie sprasowanych warstw wypróchniałych bierwion, gliny i piasku. Odkryto go na głębokości ok. 1,50 m od powierzchni dzisiejszej ulicy. Został splantowany zapewne przez Krzyżaków w latach 1343—1345⁵. Na głębokości 196—186 cm n. p. m. natrafiono na fragmenty konstrukcji rusztowej starszego wału obronnego ze śladami pożaru. Przestrzenie pomiędzy silnie sprasowanymi

⁴ Badania prowadził mgr A. Zbierski. Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński. Koszty robocizny zostały pokryte przez Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

⁵ Krzyżacy wystawili wysoki murowany zamek na miejscu dawnej siedziby książąt Pomorza Gdańskiego i namiestników królów polskich w 1340 roku (*Cronica Nova-Prutenica Wiganda z Marburga, Script. Rer. Prus.*, t. II, Leipzig 1863, s. 498, i *Chronicon v. Oliva, Script. Rer. Prus.*, t. I, Leipzig 1863, s. 717). Jednakże całość swoich posiadłości, które obejmowały dawne „castrum”, otoczyli murami dopiero w latach 1342—1345. Stąd przypuszczam, że wtedy dopiero ostatecznie splantowali wczesnośredniowieczne wały grodowe. Zob. G. Köhler, *Geschichte der Festungen Danzig und Weichselmünde*, Wrocław 1893, s. 36.

i słabo zachowanymi bierwionami były wypełnione żwirem i piaskiem pochodzenia rzeczno-geologicznego. Natrafiono na nieliczne ułamki naczyń glinianych, które można ogólnie datować na X—XIII wiek. Wreszcie trzeci wał, najstarszy, odsłonięto na głębokości od 30 cm n. p. m. do 50 cm poniżej poziomu morza (ryc. 4). Odkryte fragmenty konstrukcji wykonano wyłącznie z dębiny. Zbudowano ją z okorowanych bali, bierwion, haków i kołów oraz wzmocniono głazami i kamieniami. Na skutek małej

Ryc. 4. Gdańsk, stan. 1, wykop XX — „castrum”. Widok z góry na fragment najstarszego wału grodowego i nabrzeża portowego z X—XI w. Widoczne haki łączy zewnętrznego wału i konstrukcja przekładkowa wzmocniona głazami

Fot. Z. Szymoniak

powierzchni wykopu wał udało się odkryć jedynie na płaszczyźnie 4,5 m². Jest to najlepiej zachowany fragment ze wszystkich, dotychczas przebadanych, odcinków wałów obronnych gdańskiego grodu. Odsłonięto lico zewnętrzne wału z konstrukcją hakową złożoną z czterech linii bali, dokładnie obciosanych, o średnicach od 30—23 cm, zachowanych w trzech warstwach. Haki zastosowano w pierwszej linii bali. W dwóch dalszych, które posiadały wycięcia, wprowadzono koły mocujące. Zapobiegały one przesuwaniu się bali w kierunkach wzdłużnych oraz do wnętrza konstrukcji wałowej. Z łąką fundamentową lica zewnętrznego wiązała się konstrukcja przekładkowa, wzmocniona głazami i kamieniami. Wolne przestrzenie wypełniono torfiastą ziemią oraz gliną z piaskiem. W wale natrafiono na używaną osejkę i nieliczne ułamki naczyń glinianych, które na podstawie form krawędzi jestem skłonny datować na X—XI wiek.

Nabrzeże portowe — odcinek III z X—XI wieku⁶. Bezpośrednio u podnóża lica zewnętrznego najstarszego wału, na głębokości od 30 do 63 cm poniżej poziomu morza, odsłonięto fragment doskonale zachowanych umocnień brzegowych (ryc. 4). Dalsze elementy nabrzeża znikają w trzech ścianach wykopu. Nie jest to całkowita i pierwotna konstrukcja nabrzeża. Udało się odsłonić fragment zachowanej, najniższej warstwy bierwion i dranic posadowionych na warstwie wiórów drzewnych. Wszystkie elementy nabrzeża były wykonane z dębiny, zostały okorowane i obrobione wyłącznie toporami. Pomiędzy fragmentami nabrzeża napotkano na charakterystyczny materiał ruchomy, reprezentowany przez osiem kołków od łodzi, 42 muszelki ślimaków słodkowodnych: żyworodki paskowanej (*Viviparus fasciatus*), zatoczka rogowego (*Planorbarius corneus*), zatoczka ostrokrawędzistego (*Spiralina vortex*) oraz 28 ułamek naczyń glinianych z X—XI w. Całec archeologiczny tworzyły warstwy silnie nawodnionych namulów rzecznych i piasków z drobnymi kawałkami trzciny wodnej.

2. Stanowisko 1, wykop XXI, plac Obrońców Poczty Polskiej 1/2, pow. wykopu 6 m²

Nabrzeże portowe — odcinek IV z X—XIII wieku. W warstwie ciemnobrunatnej ziemi przemieszanej z nawozem zwierzęcym odkryto na głębokości od 32 do 68 cm poniżej poz. morza fragment dobrze zachowanej konstrukcji drewnianej. Zbudowana z okorowanych bierwion dębowych, o średnicy od 12 do 18 cm, stanowiła ona zrębowy węzeł konstrukcyjny. Wnętrze budowli było wypełnione silnie sprasowaną warstwą torfiastej ziemi i nawozu, która zabezpieczała całość konstrukcji od zapadania się w bardzo słabo nośne podłoże oraz od napływu wód z dolnych warstw naturalnych. Natrafiono na fragment naczynia glinianego z X—XIII w. oraz muszelki ślimaków: odmiany rzecznej zawójki pospolitej (*Valvata piscinalis*) oraz błotniarki (*Stagnicola palustris*). Budowla przypomina typową konstrukcję tzw. kaszycową, stosowaną niejednokrotnie do umocnienia nabrzeży w portach wczesnośredniowiecznych⁷.

3. Stanowisko 1, wykop XIX, ul. Sukiennicza 7, pow. wykopu 9 m²

Akwatorium portu wczesnośredniowiecznego. W wykopie natrafiono na zasypisko lewego, bocznego ramienia rzeki Motławy, dochodząc do warstw naturalnych, reprezentowanych przez silnie nawodnione piaski rzeczne i namuły. Odkryty odcinek wodny potwierdza koncepcję istnienia naturalnego układu wodnego od strony zachodniej grodu. Była nim odnoga rzeki Motławy, spełniająca we wczesnym średniowieczu funkcję naturalnego akwatorium portowego. Jest ona jeszcze wyraźnie zaznaczona na planie z 1617 roku A. Dickmanna⁸.

⁶ Odcinki I i II nabrzeża portowego z X—XIII wieku odkryto na stanowisku 3 przy zbiegu ulic: Grodzkiej i Sukienniczej. Zob. A. Zbierski, *Początki portu gdańskiego*, „Z otchłani wieków”, R. 24: 1958 nr 4, s. 229—235.

⁷ Ten typ konstrukcji zastosowano również w Gdańsku przy budowie umocnień brzegowych miasta — „civitas” w XIII wieku. Badania archeologiczne przy ul. Podwale Staromiejskie 59 prowadził w roku 1954 mgr H. Wiklak. Odkryte konstrukcje w 8 poz. os. na podstawie licznych analogii jestem skłonny uważać za umocnienia brzegowe typu kaszycowego. Zob. identyczną konstrukcję w pracy: H. Hansson, *Stockholms Stadsmurar*, Stockholm 1956, s. 13—14. Odsłonięty odcinek nabrzeży przy ul. Podwale Staromiejskie 59 w Gdańsku został oznaczony cyfrą V.

⁸ Oryginał zaginął. Do ostatniej wojny w Bibliotece PAN w Gdańsku pod nr sygn. Z—IV. 1201. Plan opublikowany m. in. w pracach: P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, t. I, Gdańsk 1913; M. Krwawicz, *Marynarka wojenna i obrona polskiego wybrzeża w dawnych wiekach*, Warszawa 1961, s. 165.

III. Siedziba feudalna

1. Stanowisko 1, wykop XXII, ul. Rycerska 13 (ul. Grodzka 12), pow. wykopu 12 m kw.⁹

Partia czeladna (?). Odkryto i zbadano pięć zachowanych wczesnośrednio-wiecznych poziomów osadniczych. We wszystkich poziomach natrafiono na fragmenty konstrukcji drewnianych, w poziomach 2—5 na zrębowe budynki mieszkalne i zabudowania gospodarcze. Na uwagę zasługuje dom zrębowy w 2 poziomie os. W jego narożniku odsłonięto większą część obszernego paleniska o szerokości ponad 2 m. Było ono zbudowane bardzo solidnie z dużych głazów i kamieni związanych gliną oraz nie zawierało śmieci i odpadków. Interesujący był również budynek zrębowy z 4 poz. os., gdzie w zachowanych dolnych partiach odkryto bierwiona modrzewiowe o przekroju dziesięciobocznym i średnicach od 18—20 cm. Na uwagę zasługuje fakt, że obok solidnie zbudowanego domostwa, w którego wnętrzu warstwa kulturowa nie zawierała nawozu zwierzęcego, odkryto obok pomieszczenie dla trzody chlewnej z grubą warstwą nawozu. W poszczególnych poziomach osadniczych natrafiono, obok ceramiki z X—XIII wieku oraz kości zwierzęcych i ości rybich, na czaszkę konia, dwie czaski świń, równo przycięte nożycami włosie końskie, rozdzielacz metalowy do uzdy, fragmenty obuwia skórzanego, surowiec bursztynowy oraz ozdoby bursztynowe w postaci pierścionków i paciorków dokładnie wypolerowane. W najniższym 5 poz. os. znaleziono krzyżyk bursztynowy, równoramienny, typu greckiego z idealnie przewierconym otworkiem. Krzyżyk ten można datować na drugą połowę X wieku. Należy podkreślić, że nie znaleziono materiałów, które by wskazywały na zamieszkiwanie tej partii grodu przez rybaków i rzemieślników. Odkryto również fundamenty kamienne po dwóch narożnikach bramy zamku krzyżackiego z XIV—XV wieku.

B — BADANIA NA TERENIE MIASTA — „CIVITAS” Z XIII WIEKU
I WCZEŚNIEJSZEJ OSADY TYPU MIEJSKO-PORTOWEGO Z XII WIEKU (ryc. 2)

I. Granica południowa miasta

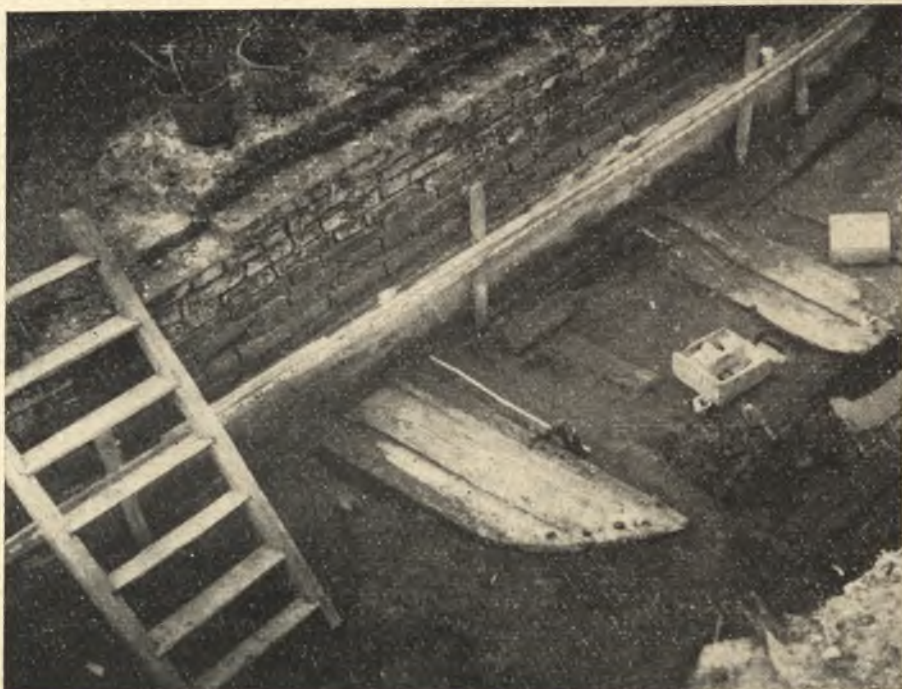
1. Stanowisko 4, wykop V, ul. Podwale Staromiejskie 44b, pow. wykopu 33 m kw.¹⁰

Dzielnica kupców morskich z XIII wieku(?) Kontynuowano w latach 1960—1961 badania zapoczątkowane w 1959 roku. Przebadano 5 poz. osadniczych drewnianej zabudowy mieszkalnej do głębokości 78 cm n. p. m. Podobnie jak w wyższych poziomach odsłonięto solidnie wzniesiony budynek zrębowy, z okorowanych bierwion dębowych i z legarami podłogi. Pomiędzy konstrukcjami drewnianymi budynków znaleziono sprzęt rybacki w postaci lin i pływaków od sieci rybackich. Na uwagę zasługuje fragment jednego skrzydła bramy wczesnogotyckiej, o szerokości 64 cm, grubości 5,5 cm, zachowany na długości 160 cm, oraz jednego skrzydła drzwi z okuciami żelaznymi, pozostałymi po zamku (ryc. 5). Żelazne klucze, fragmenty obuwia, wyroby z bursztynu i surowiec bursztynowy, zespół pięciu pierścionków z cyny, kabłączek skroniowy, gwoździe, noże, fragmenty tkanin wełnianych, pionek drewniane do gry, głęboko wytoczone misy drewniane typu lubecko-magdeburskiego, talerze toczony, drewniane, fragmenty naczyń glinianych, silnie obtaczanych

⁹ Badania prowadziła mgr A. Wapińska. Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński.

¹⁰ Badania prowadziła mgr R. Gupieñcowa przy współpracy mgr A. Wapiñskiej i mgr B. Lepówny. Dokumentację rysunkową wykonali: K. Nowaliński i A. Trojanowska.

i stalowoszarych toczonych. Jest to materiał bogaty i urozmaicony, uzupełniają go fragmenty łodzi (statków) w postaci klepek z poszycia burt, nitów stalowych oraz kołków i dybli. Obok kości zwierzęcych, pestek owoców i łupin orzechów laskowych natrafiono na ziarna zbóż i inne szczątki roślinne. Na uwagę zasługuje nie spotykana dotychczas w innych wykopach gdańskich koncentracja blaszek ostnych jesiotra. Dla problematyki miejskiej wczesnośredniowiecznego Gdańska szczególnie interesujące wyniki uzyskano w 1961 roku. Stwierdzono, że 5 poz. os. jest dobrze datowany brakteatem kujawskim na sam początek XIII wieku i stanowi ostatni poziom zabudowy mieszkalnej¹¹. Poniżej odkryto bowiem doskonale zachowane fragmenty nabrzeża portowego z drugiej połowy XII wieku.

Ryc. 5. Gdańsk, stan. 4, wykop V — „civitas”. Fragment jednej połowy drewnianej bramy wczesnogotyckiej oraz fragment łodzi klepkowej z pierwszej połowy XIII wieku *in situ* (4 poz. os.). U góry mur obronny Starego Miasta z XV wieku. Widok od strony północno-wschodniej

Fot. A. Zbierski

Nabrzeże portowe — odcinek VI z drugiej połowy XII wieku. W poziomach 6 i 7 dobrze datowanych na drugą połowę XII wieku zachowały się dębowe pale portowe na głębokości 84—108 cm n.p.m. (ryc. 7). Pale pomostu portowego odkryto w dwóch liniach. Zaostrome na końcach trójbocznie posiadały długość ok. 250 cm i średnicę 16—18 cm. Wzdłuż osi pomostu portowego, po jego stronie zewnętrznej, tkwiły w trzeciej linii gładko obrobione dębowe pale cumownicze, o długości 340 cm i średnicy 30 cm. Również i ten typ pali był zaostromy trój-

¹¹ Określił mgr A. Gupieniec, kustosz Muzeum Archeologicznego w Łodzi.

Ryc. 6. Gdańsk, stan. 4, wykop V — „civitas”. Dom zrębowy wraz z fragmentami podłogi i chodnikiem wyłożonym dranicami z pocz. XIII w. (5 poz. os.). Pomiędzy legarami podłogi wierzchołki pali portowych z XII wieku. Widok od strony zachodniej

Fot. A. Zbierski

bocznie. Na górnych odcinkach pali cumowniczych pozostały ślady po pracy grubych lin okrętowych. Sądzę, że zarówno pale pomostu portowego, jak i pale cumownicze zostały niewątpliwie wbite kafarami. Przypuszczam, iż przy odkrytym odcinku nabrzeża portowego musiały zatrzymywać się duże jednostki pełnomorskie. Jest wysoce prawdopodobne, że były to już frachtowce typu kogi i holki, bo dla zwykłych łodzi nie było potrzeby wbijać aż tak grubych pali cumowniczych. W warstwach kulturowych, gromadzących się w okresie używania nabrzeża portowego, znaleziono liczne

Ryc. 7. Gdańsk, stan. 4, wykop V — „civitas”. Dębowe pale portowe z XII wieku. Po lewej dwa pale cumownicze o średnicy 30 cm. Na prawo dwie linie pali pomocu portowego o średnicach od 16—18 cm. Widok od strony wschodniej

Fot. A. Zbierski

przedmioty, m. in.: fragmenty dwóch grubych klepek od bliżej nie znanych jednostek nawigacyjnych, wręgi od małej łodzi, nity stalowe, mech oraz kołki i dyble z poszycia burt. Kołki i dyble tworzyły kilkakrotnie skupiska. Szereg innych przedmiotów lub ich fragmentów z drewna, skóry, metali, wełny, bursztynu i szkła tworzy inwentarz zabytków ruchomych. Natrafiono na liczne blaszki ostne jesiotra, szczątki innych gatunków ryb, kości zwierzęce i ułamki silnie obtaczanych naczyń glinianych. Calec tworzyła warstwa torfu i namulów z muszulkami ślimaków słodkowodnych.

II. Zachodnia partia miasta

1. Sondaż w wykopie kanalizacyjnym przy ul. Podwałe Staromiejskie 93, pow. wykopu 2 m kw.¹²

Stwierdzono występowanie dwóch warstw kulturowych wczesnośredniowiecznych, datowanych ogólnie na XII—XIII wiek. Warstwa górna posiadała grubość 35 cm. Warstwę dolną udało się przebadać jedynie na grubości 40 cm do głębokości 30 cm n.p.m. Wyniki badań uzupełniają wiadomości o słabo zbadanej zachodniej partii miasta i lokacji.

III. Osada na kępie w rejonie placu targowego¹³1. Stanowisko 5, wykop VII — kościół Św. Mikołaja, pow. wykopu 12 m²

Zakończono badania archeologiczne w podziemiach kościoła pod kaplicą Św. Jacka. Pod dolnym fragmentem spalonej konstrukcji drewniano-kamiennej z XIII wieku zbadano warstwę kulturową grubości 30 cm. Składała się ona z czarnej ziemi i piasku oraz zawierała liczne ułamki ceramiki silnie obtaczanej z X—XIII wieku, kości zwierzęce, rogi krowy i jelenia, szczecinę trzody chlewniej, koncentracje łusek rybich, fragmenty surowca bursztynowego i ułamek surowca ołowianego. Wzniesiona na niej konstrukcja tworzyła rodzaj skrzyni zbudowanej z bierwion. Jej wnętrze było wypełnione gliną, piaskiem, kamieniami i luźnymi szczapami. Wewnątrz konstrukcji znaleziono bardzo nieliczne ułamki obtaczanych naczyń glinianych z XII—XIII wieku. Badania potwierdzają dotychczasową koncepcję, że odkryte konstrukcje drewniano-kamienne są fragmentem spalonego wału. Godny uwagi jest fakt, że calec uchwycono już na głębokości 183—160 cm n. p. m.

2. Stanowisko 5, wykop IX — kościół Św. Mikołaja, pow. wykopu 5 m²

Wykop archeologiczny został usytuowany pod chórem kościoła, na osi nawy głównej i w przedłużeniu szerokiego wykopu elektrociepłowniczego. Po zerwaniu posadzki wybrano warstwę gruzu grubości 20 cm. Niżej wyeksplorowano warstwę próchnicy cmentarnej grubości 2,10 m. Spotykano w niej szczątki trumien drewnianych z resztkami szkieletów. Materiał ruchomy pozwolił określić pochówki na XVII i XVIII wiek. Trumny wypełniały wnętrze krypty nowożytnej. Poniżej wyeksplorowano warstwę grubości 1,40 m z pochówkami średniowiecznymi z XV stulecia. Na głębokości 95 cm nad poziomem morza osiągnięto fragment wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej. Była ona silnie sprasowana, o konsystencji gliniastej. Zawierała kości zwierzęce, szczątki ostne jesiotrów, ścinki skóry oraz kawałki drewna dębowego. Calec, który tworzyła warstwa gliny, osiągnięto na głębokości 84 cm n.p.m. Badania archeologiczne w kościele Św. Mikołaja potwierdzają istnienie w tym miejscu naturalnej kępy geologicznej, która sprzyjała osadnictwu. Jest to najwyższe usytuowane miejsce n.p.m. na terenie grodowo-miejskiego zespołu osadniczego z X—XIII wieku.

¹² Badania prowadził mgr A. Zbierski. Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński. Koszty robocizny zostały pokryte przez Miejskiego Konserwatora Zabytków.

¹³ Badania prowadził mgr A. Zbierski. Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński. Koszty robocizny zostały pokryte przez Miejskiego Konserwatora Zabytków. Zob. pracę: A. Zbierski, *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w kościołach Św. Mikołaja i Św. Katarzyny w Gdańsku*, „Rocznik Gdański”, t. 16: 1958, s. 57—77.

C — BADANIA NA TERENIE WYSPIY POŁOŻONEJ U WEJŚCIA DO PORTU
WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO (ryc. 2)

1. Stanowisko 3, wykop VII, Targ Rybny 43/44, pow. wykopu 12 m kw.¹⁴

Pod warstwami gruzu nowożytnego odkryto średniowieczną warstwę kulturową oraz fragment kamiennej ławy fundamentowej z XIV/XV wieku. Warstwa późno-średniowieczna zawierała płytki z kory i ciężarki gliniane do sieci rybackich, liny, surowiec bursztynowy, przeszliki gliniane, grót oszczepu, fragmenty obuwia skórnego, talerz toczony, pałkę ciesielską, ułamki naczyń toczonych z XIV—XV wieku i silnie obtaczanych z X—XIII wieku. Odkryto bierwiona dębowe zapewne z rozebranego nabrzeża portowego. Poniżej, poczynając od poziomu morza, zbadano do głębokości 30 cm poniżej poz. morza wczesnośredniowieczną warstwę kulturową, którą na podstawie znalezionych krawędzi naczyń glinianych można datować raczej na XII i XIII wiek (4 poz. os.). W warstwach wczesno- i późnośredniowiecznych występowały bardzo licznie skorupki ślimaków i małżów słodkowodnych. Ich obecność świadczy jednoznacznie o stałej infiltracji wody rzecznej na teren zasiedlony w okresie średniowiecza. Badania archeologiczne potwierdziły koncepcję istnienia w tym miejscu wyspy o dużym obszarze, która została zasiedlona prawdopodobnie w XII wieku i włączona w skład terytorium wczesnośredniowiecznego portu.

2. Stanowisko 3, wykop VIII, baszta Łabędź, wykop przy ścianie wschodniej, pow. wykopu 6 m kw.¹⁵

Potwierdzono hipotezę, że zachowana do dzisiaj baszta Łabędź została postawiona już po okresie panowania krzyżackiego w Gdańsku, a więc po roku 1454. Jednocześnie udało się stwierdzić, że obecna baszta jest wzniesiona na starych fundamentach jakiejś budowli o rzucie kwadratowym. Odkrycie przy starszym kamiennym fundamencie pomostu portowego, datowanego na okres XIV—XV wieku, pozwala sądzić, że udało się odsłonić fundamenty kwadratowej baszty krzyżackiej z usytuowanym przy niej nabrzeżem portowym. Moim zdaniem odkrycie to znajduje potwierdzenie na znanym obrazie gdańskim Okręt Kościoła. Jednocześnie badania wykazały, że Krzyżacy wykorzystali część akwatorium portu wczesnośredniowiecznego dla założenia własnej przystani.

D — WNIOSKI OGÓLNE

Wyniki badań archeologicznych z lat 1960—1961 potwierdziły słuszność i racjonalność stosowania metody kompleksowej w badaniach nad Gdańskiem wczesnośredniowiecznym. Dzięki uprzedniej analizie wszelkich dostępnych materiałów źródłowych: źródeł kartograficznych, dokumentów pisanych, ksiąg gruntowych, materiałów ikonograficznych, szkicu geotechnicznego i zastosowaniu metody retrospektywnej oraz tzw. metody planistycznej osiągnięto pozytywne wyniki. Dzięki temu uzyskano znaczne oszczędności w czasie i wydatkowanych sumach pieniężnych w prowadzonych badaniach metodą wykopaliskową. Dzięki temu również można było poprzestać na niewielkich wykopach archeologicznych, które posiadały charakter wybitnie problemowy.

¹⁴ Badania prowadził mgr A. Zbierski przy współpracy mgr A. Wapińskiej i mgr B. Włacek. Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński.

¹⁵ Badania prowadził mgr A. Zbierski przy konsultacji Miejskiego Konserwatora Zabytków dr inż. R. Massalskiego. Koszty robocizny zostały pokryte z funduszy konserwatorskich. Dokumentację rysunkową wykonał K. Nowaliński.

Badania terenowe przeprowadzone w latach 1960—1961 pozwalają przede wszystkim na: 1) dokładniejsze ustalenie powierzchni zajmowanej przez gród od X—XIII w.; 2) wykazanie, że gród był ufortyfikowany ze wszystkich stron poczynając od drugiej połowy X wieku, a osadnictwo obejmowało stopniowo coraz większy obszar na skutek przesuwania się linii grzbietowej wałów obronnych na zewnątrz grodu. Fakt ten miał miejsce co najmniej dwukrotnie: raz w początkach XII wieku oraz ponownie około roku 1230; 3) ostateczne i dokładne ustalenie położenia wczesnośredniowiecznego portu gdańskiego, jego rozplanowania, dynamiki rozwojowej i urządzeń technicznych; 4) ściślejszą lokalizację szeroko pojętej siedziby feudała, a zwłaszcza partii zamieszkałej prawdopodobnie przez czeladź; 5) potwierdzeniu, że Krzyżacy wzniesli swój zamek na miejscu dawnej siedziby książąt Pomorza Gdańskiego i namiestników królów polskich; 6) wykazanie istnienia w drugiej połowie XII wieku odrębnej, obok grodu, osady typu miejskiego z własnym nabrzeżem portowym, przystosowanym do przyjęcia największych w tym czasie jednostek frachtowych; 7) wykształcenia się w XIII wieku dzielnicy kupców morskich w pobliżu akwatorium portowego; 8) stwierdzenie istnienia wyodrębnionej kępy naturalnej w rejonie kościoła Św. Mikołaja, na której założono osadę przed postawieniem samej świątyni (przed rokiem 1227, prawdopodobnie w 1185 r.); 9) potwierdzenie hipotezy, że u wejścia do portu wczesnośredniowiecznego znajdowała się nieduża wyspa, zasiedlona zapewne od XII w.; 10) potwierdzenie w obserwacjach otworów wiertniczych wyników badań historycznych i najnowszych spostrzeżeń geologicznych, że gród gdański w X—XIII wieku był położony nad Wisłą, której wody dochodziły do wschodnich wałów obronnych.

*Stacja Archeologiczna IHKM PAN
w Gdańsku*

ANDRZEJ ZBIERSKI

FIELD WORK OF THE ARCHAEOLOGICAL STATION OF THE INSTITUTE OF
THE HISTORY OF MATERIAL CULTURE, POLISH ACADEMY OF SCIENCES
IN GDAŃSK, IN THE YEARS 1960-1961

Archaeological excavations systematically carried out in Gdańsk since 1948 have resulted in the recovery of rich and varied material. Judging by it, the beginning of the town-port may be dated to the 2nd half of the 10th century. In the years 1960-1961 two essential problems were studied:

1. The development of the urban settlement and urban culture of Gdańsk from the 2nd half of the 10th to the early 14th century.
2. The location of the port of Gdańsk and of its installations from the 10th to the 14th century.

Studying the history of early medieval Gdańsk we have made use of all available sources: archaeological, ethnographical and iconographical, supplemented by written records, estate books and geotechnical plans. The analysis of these various categories has led to results which facilitated the planning of field work and the localization of excavation trenches, and at the same time widened the scope of the study on the oldest history of the town.

The results of the 1960-1961 excavations may be summed up as follows:

1. The boundaries of the "castrum" have been defined. It has also appeared that from its very beginning the "castrum" was surrounded by a timber-earth rampart. Due to the shifting of the rampart the inhabited area has steadily

increased. 2. We have succeeded in locating the early medieval port of Gdańsk and made observations on its layout and spatial development. The "castrum" and the urban settlement had their separate piers. 3. The statement that the Teutonic Knights built their castle on the site of the former seat of the princes of Gdańsk Pomerania and of Royal governors was corroborated. 4. It has been possible to state that in the 2nd half of the 12th century an urban settlement existed near the "castrum". The settlement, the later "civitas", had its own port capable of receiving the largest ships of that time of the "koga" and "holka" type. 5. We have obtained new evidence for the existence of a natural and separate "islet" in the area of St. Nicholas's church. A settlement, probably of a commercial character, developed there in the 2nd half of the 12th century. 6. New materials have come to light corroborating the hypothesis that a small islet had lain near the entrance to the early medieval harbour. The beginning of its occupation may be generally dated to the 10th/13th centuries. 7. It has been possible to point out that the "castrum" of Gdańsk of the 10th/13th centuries was situated at the confluence of the Motława and Vistula rivers.